

ПРОБЛЕМИ ТЕКСТУ І ДИСКУРСУ

УДК 811.161.2

ТИПИ ПРЕЦЕДЕНТНИХ РЕЛІГІЙНИХ ІНТЕРТЕКСТЕМ У РОМАНІ ВАСИЛЯ БАЗІВА “ХРЕСТ”

Берестова А. А.

У пропонованій статті автор здійснює спробу визначити типи прецедентних релігійних інтертекстем, ужитих у романі В. Базіва “Хрест”, з урахуванням їхніх структурних, семантичних і функціонально-стилістичних характеристик. Дослідник виділяє як активні інтертекстуальні елементи власні назви, зокрема теоніми, релігійно значущі антропоніми, топоніми, назви релігійних свят, священних книг і сакральних споруд, цитати зі Святого Письма й подієві алюзії до окремих біблійних епізодів. За результатами аналізу фактичного матеріалу автор відзначає вживання прецедентних релігійних інтертекстем не лише в традиційному потрактуванні, а й засвідчує їх переосмислення значеннєвого наповнення деяких біблійних імен і фразеологізмів біблійного походження.

Ключові слова: прецедентна релігійна інтертекстема, інтертекстовий елемент, власна назва, цитата, подієва алюзія, фразеологізм.

В предлагаемой статье автор предпринимает попытку определить типы прецедентных религиозных интертекстем, употребленных в романе В. Базива “Хрест”, с учетом их структурных, семантических и функционально-стилистических характеристик. Исследователь выделяет в качестве активных интертекстуальных элементов имена собственные, в частности, теонимы, религиозно значимые антропонимы, топонимы, наименования религиозных праздников, священных книг и сакральных сооружений, цитаты из Священного Писания и событийные аллюзии к отдельным библейским эпизодам. По результатам анализа фактического материала автор указывает на употребление прецедентных религиозных интертекстем в традиционной их трактовке, а также в переосмысленном значении некоторых библейских имен и фразеологизмов библейского происхождения.

Ключевые слова: прецедентная религиозная интертекстема, интертекстовый элемент, имя собственное, цитата, событийная аллюзия, фразеологизм.

In this article the author determines the types of precedent religious intertextemes used in the novel by V. Baziv “Cross” and gives their structural, semantic, and functional and stylistic characteristics. As active intertextual elements the researcher identifies proper names, including theonyms, religiously significant anthroponyms, toponyms, names of religious festivals, sacred books and sacred buildings, quotes from Scripture, and event-specific allusions to biblical episodes. According to the analysis of factual material, the author notes the use of precedent religious intertextemes not only in their traditional interpretation, but also demonstrates their rethinking of semantic content of some biblical names and phraseology of biblical origin.

Key words: precedent religious intertexteme, intertextual element, proper name, quote, event allusion, phraseologism.

Наявність у певному творі – статті, романі, епістолярії чи щоденникових записах – “чужого” тексту й проблема їхнього співвідношення та співіснування привертає увагу багатьох вітчизняних і закордонних лінгвістів. Неодноразово мовознавці зверталися й до питання репрезентації сакральних текстів у творах,

що різняться своїми жанровими й стильовими характеристиками, з-поміж них відзначимо праці останніх років: В. Андреєвої [1], С. Богдан [2], Є. Верещагіна [3], Ж. Колоїз [4], Є. Озерової [5], А. Ранчина [9], М. Скаб [10], В. Тупикова [11] та ін. Незважаючи на значну кількість розвідок у цьому напрямі, дотепер були обійдені увагою дослідників особливості функціонування релігійних текстів, зокрема тексту Святого Письма, в постбіблійному детективі Василя Базива “Хрест”, що й дозволяє говорити про актуальність порушеного питання. З огляду на його невивченість у зазначеному творі вважаємо за доцільне провести детальний аналіз представлених релігійних інтертекстом з урахуванням їхніх структурних, семантичних і функціонально-стилістичних характеристик, що й визначає мету нашої статті.

З огляду на зовнішню відмінність термінів, що функціонують у сучасному мовознавстві на позначення “чужого” тексту, у своїй роботі будемо послуговуватися терміном *інтертекстема*, а термінологічне словосполучення *інтертекстовий елемент* використовувати як синонімічний.

Релігійні інтертекстеми, ужиті в романі В. Базива “Хрест”, визначаємо як прецедентні, оскільки Біблія як прецедентний феномен вирізняється культурним універсалізмом і є найважливішим компонентом європейського й світового літературного канону [8, с. 5].

У результаті спостереження над фактичним матеріалом було виявлено, що в опрацьованому творі як інтертекстеми виділяються такі одиниці, як власні назви, цитати й алюзії.

З-поміж власних назв виокремлюються такі сакральні значущі інтертекстуальні елементи:

– теоніми: *Бог, Господь, Господь Бог, Творець, Всевишній, Небесний Отець, Син Божий, Ісус Христос, Богочоловік, Святий Дух, Марія, Божа Матір, Богородиця, Мадонна, Аллах, Єгова*;

– імена святих: *святий Франциск Бернардоне, свята Катерина Сієнська, апостол Петро, святий Серафим Саровський*;

– антропоніми: *Мойсей, Папа Римський, цар Соломон, цар Ірод, Нерон*;

– топоніми: *Єрусалим, гора Синай, Свята Земля, Голгофа, Гетсиманський сад, Ватикан, Віфлеємська печера*;

– назви релігійних традицій і свят: *Страсна п'ятниця, Великдень, храмове свято Чесного Хреста, день Святого Іларія, Вербна неділя, Різдво*,

– назви релігійних книг та їх частин: *Святе Письмо, Євангеліє, Євангеліє від Матея, Старий Заповіт Біблії, Біблія, молитва “Отче наш”, “нагірна проповідь”, Тора*;

– назви культових споруд: *собор Святого Петра в Римі, собор Юра, Стіна Плачу, храм Гробу Господнього, північні ворота Святого Стефана, Михайлівський собор, храм Хреста Спасителя, храм Василія Блаженного, Києво-Печерська лавра, Ісааківський собор*.

Письменник вводить у тканину художнього твору прецедентні біблійні оніми, майстерно плете оповідь-мереживо, де досліджувані лексеми не лише створюють необхідне тло для подальшої розповіді, а й виявляють ставлення автора до описуваного. Підтвердженням цього може бути такий приклад: *Посеред паркана від дороги кедрівський скульптор явив світові свій шедевр. Було це творіння в дереві, яскраво-білому, свідому і непорочному. Такого образа селяни не бачили ні наяву, ні в молитовниках. То було зображення **Марії** зі знятим із хреста **Ісусом** на руках. Здавалося, з очей **Божої Матері**, вмитих невимовним горем, скрапували криваві сльози. А її **Син, Богочоловік**, зазмер в обіймах **Богородиці**, знайшов в її долонях останній прихисток у цьому скаженому, озвірілому світі [2, с. 21].*

Крім випадків, які ілюструють уживання релігійних прецедентних імен у традиційному потрактуванні, натрапляємо на зразки посилення значення певного імені, шляхом створення паралелі, що виникає в уяві читача: біблійна легенда й розглядуваний твір, як-от: *...в селі орудував такий видатний сексот, як Харкавий. Про те, що він – **юда**, у селі знали, тому остерігалися [2, с. 62]; Паша виявився ще форменішим **Юдою**, ніж його батько, який черпав сатанинську силу... [2, с. 17]; Григорій покараний за те, що виказує в КГБ*

таємницю сповіді. ... Григорій – **Юда!** [2, с. 9]; – *Не треба, щоб тебе бачили хлопці. Ймовірний Юда може знати багато, але знати все йому не треба* [2, с. 217]. Називаючи юдами різних персонажів роману, письменник підкреслює важливість одвічної проблеми зради й указує на її актуальність в усі часи й у всіх народів.

Уживання “полярних” онімів у певній близькості посилює звучання кожного з них, що ілюструє такий приклад: – *Правиця Ісуса тоді перемаже, коли в лівиці буде меч. Так робили тамплієри. Треба не говорити, а діяти. Інакше з ними не можна. Юду треба карати, а не чекати, доки він повіситься, – не по роках суворі очі юнака світилися рішучістю* [2, с. 16]. Крім того, в цьому уривку знаходимо натяк на те, що сталося з біблійним Юдою (*повіситься*).

Оновленого, більш гострого звучання набуває ім'я Люцифера, якого письменник оживлює в образах тодішніх керівників комуністичного режиму по всій вертикалі влади: *Сатанинське збіговисько називалося бюро райкому. Головний Люцифер – перший секретар, син яструбка...* [2, с. 10] або *Той Люцифер кагебешний вариться вже в казані пекельному разом зі своїм залізним Феліксом* [2, с. 120].

Спостерігаємо також перенесення значення топонімів. Так, описуване у творі селище Кедрівка через події, що відбуваються там усередині ХХ століття – знищення комуністичним режимом христів на шляхах, вулицях і навіть на церквах, а також самих храмів – автор називає Єрусалимом: – *Що тут якийсь Єрусалим завівся, що ми не можемо дати собі раду з цим опіумом* [2, с. 42] і Ватиканом: *Хрест ліквідували над Ватиканом. Галицьким. І їх таких є тільки два собори Петра – у Римі і у Кедрівці* [2, с. 263].

Ще один різновид прецедентних релігійних інтертекстем, виявлених в аналізованому творі художньої літератури, – цитати: – *Я тисячу разів повторював цей заповіт Ісуса: “Бери свій хрест і йди за мною”* [2, с. 179] або *А як бути із заповіддю Божою “Не вбий”?* [2, с. 202].

Деякі слова зі Святого Письма В. Базів уводить у текст свого роману в дещо зміненому вигляді, як-от: *За ці дві доби скільки вже кроків він ступив туди, де таїться істина. “Пізнай її, і вона визволить тебе”, – сказав Ісус* [2, с. 357]. В Євангелії від св. Івана ці слова мають такий вигляд: *Тож промовив Ісус до юдеїв, що в Нього вірували: “Як у слові Моїм позостанетеся, тоді справді Моїми учнями будете, і пізнаєте правду, – а правда вас вільними зробить!”* (Ів. 8.31–32). Проте навіть у запропонованому письменником варіанті вони не втрачають своєї значущості, а вкладені в уста наймолодшого героя твору – школяра Андрія – звучать особливо гостро, бо про Бога, Сина Божого й віру в нього говорить молоде покоління, яке буде нести цю віру далі й примножувати її.

Також спостерігаються ситуації, коли одні й ті самі слова з Біблії використовуються у творі кілька разів, що підкреслює важливість задуму й дії того, хто їх говорить. Так, словами Ісуса Христа, поданими в Євангелії від св. Матвія в такій редакції: *Не думайте, що Я прийшов, щоб мир на землю принести, – Я не мир принести прийшов, а меча* (Мт. 10.34), автор промовляє від імені Андрія у трансформованому вигляді: – *Знаєш, тату, який головний рядок є у Святому Письмі, у словах Ісуса Христа? Чомусь рідко його згадують під час читання Євангелія в церквах священники. А тут сказано головне, і не Матесм, а Ісусом: “Я прийшов дати вам меч. Меч, а не мир...”* [2, с. 17]: хлопець, незважаючи на свій юний вік, став в оборону сільської церкви. Ця ж цитата вживається у творі ще раз в описі ордену захисників храму Господнього – Ордену тамплієрів, яких наслідував Андрій і його друзі у ХХ столітті, але вже в незміненому вигляді: *Вони керувалися найголовнішим заповітом Сина Божого, викладеного в десятому розділі Євангелія від Матая: “Не думайте, що Я прийшов мир на землю принести, – Я не мир принести прийшов, а меч”* [2, с. 202].

Окрім цитування віршів із Євангелій, автор удається до фразеологізмів, які, на нашу думку, також доречно віднести до неатрибутованих цитат: *А потім усе має канути в Лету* [2, с. 19]; *І кількаденне виповзання між Сціллою і Харибдою ... не розчаровує його* [2, с. 198]; *Однорогі чорти на броньованих гусеницях повиповзали із гесни вогненної просто на гостинець сільської*

округи [2, с. 29] та ін. Проте вказівка на джерело їх виникнення є зайвою, оскільки безпомилково вгадується їхнє біблійне походження.

Подеколи виявляємо переосмислення значення біблійних висловів. Так, фразеологізм *первородний гріх* у В. Базіва звучить так, що провина українців полягає в тому, що вони саме українці, які хочуть жити на своїй землі й жити в Бозі: *Більшість таких, як сказав би Іван Якович Франко, “замкнутих у льох” кипіли ненавистю до Москви, що приписала їм первородний гріх. Вони не обов’язково мусили бути бандерівцями, але оцей первородний гріх будив у них опришки* [2, с. 101], а не володіти світом, панувати над ним незалежно від Бога.

Як різновид прецедентних релігійних інтертекстем у розглянутому творі також представлена алюзія як натяк на зв’язок із певними біблійними подіями чи відсилання до тексту Святого Письма. У результаті аналізу було виявлено, що всі засвідчені у творі алюзії належать до подієвих.

Можна припустити, що в епізоді, де зібралися 12 друзів для обговорення подальших кроків щодо захисту сільського храму й скульптури Христа на ньому, автор указує читачеві на його прямий семантичний зв’язок із біблійною легендою, коли Ісус покликав дванадцять чоловік, яких готував до проповідання свого вчення, і представництва його у подальшому (Мт. 10.2–4; Мр. 3.16–19; Лк. 6.13–16): *Тим часом на галявині Андрій зібрав 12 своїх соратників. Це число є сакральним не лише в Біблії* [2, с. 217].

Алюзію до біблійного епізоду розп’яття Сина Божого знаходимо в рядках: *“Що значить твоя журба проти моєї” – споконвічний напис на фронтоні вершинної скульптури Христа під хрестом тепер промовляв до землі й до небес посеред острівця на карпатській річці. Його розіп’яє у Кедрівці вічний звір на ймення народ, які дві тисячі років тому в Єрусалимі. Але він воскрес із підводної безодні, як тоді на дереві* [2, с. 356].

Також натяк на легенду про розп’яття Ісуса Христа знаходимо в рядках: *Юрба ревіла. Вона це робить завжди однаково і самовіддано. Так само, як вона майже дві тисячі літ тому ревіла на порозі палацу Понтія Пілата: “Розіпни його! Розіпни!”* [2, с. 266] і *Велетенську скульптуру Ісуса під хрестом несли до лісовоза сотні тремтячих – чи то з перепоею, чи з відчуття важливості історичного моменту – молодечих. Вічна мелодія злитих воедино сердець народнього, сліпого й кровожерного моноліту “Розпни його!” звучала в оновленій модерній інтерпретації – “Ленін! Партія! Комсомол!”. Натовп ревів у язичницькому ритмі цю пресвяту трійцю матеріалістичної релігії людинонезалежності й боговідступництва* [2, с. 299]. Оновлена інтерпретація письменником фрази “Розпни його!” сприймається по-особливому гірко: люди в ім’я безбожництва прагнуть знищити все, що пов’язане з Богом та й самого Бога. Словосполучення “пресвята трійця” у “матеріалістичній релігії” трансформується із священного в саркастичне й звучить уїдлимо, ніби вказуючи, що трійця, в основі якої немає Бога, не може бути пресвятою.

Отже, усе викладене дозволяє зробити висновок про те, що в постбіблійному детективі Василя Базіва “Хрест” активно вживаються біблійні імена й тексти як прецедентні релігійні інтертекстеми. З-поміж проаналізованих інтертекстуальних елементів виділяються такі, як власні назви, зокрема теоніми, імена святих, антропоніми, топоніми, назви релігійних традицій і свят, релігійних книг та їх частин, назви культових споруд, атрибутовані й неатрибутовані цитати, подієві алюзії. Опрацьований фактичний матеріал дає можливість говорити про переосмислення значення наповнення деяких біблійних імен і фразеологізмів біблійного походження.

Логічне продовження розпочатого дослідження вбачаємо в детальному вивченні кожного типу прецедентних релігійних інтертекстем у названому творі художньої літератури.

Література

1. Андреева В. А. Библиейские цитаты в “Житии Михаила Ярославича Тверского” / Е. А. Андреева // Русская речь. – 2006. – №3. – С. 97–101.
2. Базів В. Хрест : [постбіблійний детектив] / В. Базів. – Х. : Фоліо, 2011. – 441 с.

3. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту: переклад з давньоєврейської та грецької. – К.: Українське біблійне товариство, 1991. – Старий Заповіт. – 959 с.; Новий Заповіт. – 296 с.

4. Богдан С. Святе Письмо як інтертекст в епістолярних текстах Лесі Українки / С. Богдан // Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс. – 2013. – Вип. 659. – С. 23–27.

5. Верещагин Е. М. Ветхо- и новозаветные цитаты в Изборнике Святослава 1073 г. / Е. М. Верещагин // Изборник Святослава 1073 г. : сб. ст. – М., 1977. – С. 127–138.

6. Колоїз Ж. Біблійна алюзія як засіб вираження авторської інтенції в романі В. Шкляра “Залишенець. Чорний Ворон” / Ж. Колоїз // Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс. – 2013. – Вип. 659. – С. 3–8.

7. Озерова Е. Г. Прецедентное имя как отражение духовности в русской поэтической прозе / Е. Г. Озерова // Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2012. – №1. – С. 78 – 82.

8. Орлова Н. М. Библиейский текст как прецедентный феномен / Н. М. Орлова : автореф. дис. ... д-ра филол. наук; специальность: 10.02.19 (теория языка). – Саратов, 2010. – 50 с.

9. Ранчин А. М. К вопросу о библеизмах в древнерусском летописании / А. М. Ранчин, А. В. Лаушкин // Вопросы истории. – 2002. – №1. – С. 125–137.

10. Скаб М. Біблійна алюзія в щоденниках Олеса Гончара / М. Скаб // Волинь філологічна : текст і контекст : збірник наукових праць. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет, 2013. – Вип. 15. – С. 302–311.

11. Тупиков В. А. Особенности цитирования Священного Писания в оригинальных произведениях русской агиографии : дисс. ... канд. филол. наук / В. А. Тупиков; специальность: 10.02.01 (русский язык). – Волгоград, 2011. – 196 с.